

Андра Гавриловић

ПРВЕ ЖРТВЕ

Приповетке из српске прошлости

PORTALIBRIS

Андра Гавриловић
ПРВЕ ЖРТВЕ

Copyright © PortaLibris, 2017.

Сва права задржана укључујући право на репродукцију
у било ком облику у целости или делимично.

I

Над тврдим и поноситим Сером развила је своја крила мирна и тиха летња ноћ. За топлим даном наступила је хладовина, коју с времена на време помаже лак поветарац, што се, реко би, одбија од високих бедема градских, па се разлива у ситне покрете по мирном подграђу.

Све је тихо, све је живо легло, да се сном окрепи. И хрти и жерави, и соколи и соколари траже одмора после богатога лова минулог дана. Слуге су у граду уморне од дневне службе богатој властели српској. Властела су заморена од бриге, коју им задају чести гласови са разних страна раскомадане српске царевине. Све се предало одмору, све је утонуло у сан.

Само стражари будни сањају. Сан им осваја трепавице, душа је помућена гласовима, што случајно чуше кад се властела међу собом разговараху о тешким данима. Али се ипак сну не подају.

Будни су стражари, а од њих је буднији – њихов господар.

Са високе куле мотриље у тврдоме Серу дању се виде безбројни планински ланци како се у бескрајност пружају; виде се на западу Гвоздена Врата; на северу је каменити Мелник на Бистрици; јужно се отвара поглед низа Струму све до њеног ушћа у широком Орфанском Заливу Белога Мора.

У мирној и звезданој ноћи, кад месец посребри градске бедеме огледајући се у местимичној дубини речице, што

испод подграђа серског тече – чини се на високој кули мотриљи, да се осећа, како се небесни свод спушта, да својом милином задахне јаче земљу и њен свет.

И на тој кули има некога сад у позно доба, кад се стража на главним вратима првога бедема два пута већ променила, и кад је звоно са високог торња на истим вратима огласило подграђанима да је равно пола ноћи. По оделу се мало може познати незнани ноћник, јер је тек у пола обучен и ако је, очевидно, толико приправан, да би могао с места продужити пут у неодређену даљину. Ипак висока, тешка и од црвене коже израђена обућа казује, да је ноћник велико лице у земљи. Снажном, јуначном и здравом телу не доликоваше очајна збиља, што му на лицу стална изгледаше, као што ни његовом белом господском лицу не бејаше потребна густа и пуна брада, која само повећаваше суровост изгледа овога можда у души племенитога човека. Ал' једно, што свака црта лица, сваки покрет тела казиваше, бејаше неисцрпна одлучност.

Прошло је већ прилично времена како је у лаком оделу али у богатом огртачу изишао на кулу мотриљу.

Чешће је и дању и ноћу излазио на ово место. Губио је своје погледе преко границе суседне Богданове војводине с једне и низ пучину. Орфанског Залива с друге стране. Очима је тражио на северозападу деспотовину Костадина и Драгаша браће Дејановића, а право на западу преко великога Вардара Вукашинову краљевину. Али од неког доба дању управља погледе своје на исток путем крстопољским, а ноћу, опет тамо окренут, очима мотри звезду једну, необично сјајну, на небу.

И сада је утонуо у то гледање, занео се очима питајући звезде тако, да није чуо, кад се женска једна прилика успела уз стрмените степенице високе куле, нити је осетио, када му се приближила.

– Господару! огласила се жена.

Он није чуо, гледао је звезду, све живљим очима, све немирнијом душом, па јој није ни одговорио.

– Господару! Деспоте! понови жена.

Он је опет оћутао на њен поздрав. Није је опазио. Али је, предан гледању сјајне звезде, пошао душом, оком, слухом за њом, ка њој, дигнувши руку управљену небу.

– Господару, Угљеша! – бојажљивим ал' доста снажним гласом понови жена, ступајући му још ближе.

Он се трже, окрену и, спазивши своју драгу Љубу, пружи јој руке.

– Деспотице, од куда ти овде и у ово доба? – рече јој, држећи је за руку.

– Дођох за тобом, господару! – одговори она смерно, али јасно.

Он благо наслони своју руку на њено раме:

– Али у ово доба? – понови још блаже своје питање.

– У исто доба, кад и ти, светли деспоте! – одговори Љуба.

– Овде на кули мотриљи? У ово доба?

– Свуда и увек, где и кад ти. Срдиш ли се, деспоте? Опрости, али ја мислим, да те није тежак државни посао позвао ноћас овде. Зато дођох.

Он је значајно погледа, а она брзо настави:

– Господару! Није ноћас првина, да те пратим, кад у позно доба ноћно поћеш из одаје своје сам, брижан. Толико сам ти се пута хтела јавити овако исто на овом месту и у ово доба, али сам се опет уздржала. Сада не могах више. Твоја душа пати, твоје срце страда, а ја не знам узрока. Угљеша – и она му наслони своју лепу главу са црном дугом косом на груди, које се снажно надимаху.

– Љубо, кол'ко си добра! – проговори Угљеша. – Ти се бринеш за ме. Немаш разлога, верна моја љубо!

– Имам, господару. Зар без разлога мисли твоје блуде у тренуцима, кад се у двору нашем свако добро стани? Зар без разлога често пута оставиш богату трпезу и госте наше за њом, па одлазиш узбуђен, узнемирен, да те после, пуна бриге за тобом, нађем овде као и сада. Деспоте, Угљеша! Има неко доба, како остављаш певача у тренутку кад у песми стане ређати најлепше јуначке слике из скоре прошлости наших крајева; скупоцени пехар најбољег кипарског вина остављаш у тренутку, кад ти га ваља испити у част витештва, у славу наших победа; са небом и звездама његовим разговараш онда, кад сваки говор престаје, кад све живо тражи мира и покоја, да се окрепи у слатком сну! Господару, шта је теби, души твојој? реци ми – можда смем знати – и ражаљеним гласом додавши: – кажи, молим те! – спусти главу на његова прса, да од саме себе сакрије – сузе својих лених очију.

За тренутак настаде тишина. А за тим, осетивши и сам њене сузе, деспот је нежно ухвати за леву руку и приведе крају, где је, наслоњен на малу ограду, мало пре стајао.

– Мила љубо моја! Казаћу ти чисту истину, иако ми је немила. Душа моја нема мира. Али светињу њенога спокојства не наруши никаква жеља за сјајем и блеском сујетнога живљења. Ти ме бар знаш! Није спокојство душе моје поремећено никаквим зловним гласом, који би осумњичио моје пријатеље, ни доставом, која би циљала да баца сенку на искреност и љубав нашу. Тоба не може бити, јер таким сумњама нема места у души мојој. Навршило се већ петнаест година како си ми постала љуба верна. И ко зна колико би душа моја више страдала, да јој у часовима сумора ниси ти била успешни видар непомућеном ведрином душе своје! Не бејаш баш голобрадо момче, кад сам с тобом ступио пред олтар. Доста сам дотле већ подносио, доста проживео. Али ме ти сети младости, ти чисто врати моје године назад, и

од мене, прилично окорелога ратника, створи меког љубавника, благе душе, тихих и срдачних жеља. Па ипак остадох ватрен у једној жељи, за коју се моја породица заложила, остадох непоколебљиво одан једној мисли, једном узору своме. А тежња за тим и јесте оно, што души мојој не да мира. Деспотице! Да сам мислио остати у Серу и на овоме, што имам, не бих се ни на ову лествицу земаљске части испео! Даље иду моје мисли, даље жуди моја душа, јер без тога нема живота ни опстанка ни овоме, што је до сад створено.

У тихој звезданој ноћи изгледаше Угљеша као страсни покајник пред благим исповедником, стајаше узрујан пред мудром и добром деспотицом Љубом.

– Познајеш ли још у оном звезданом јату моју звезду? – упита деспотицу, обгрливши јој стас левом руком а десну пруживши једној групи звезда, које су биле источно од њих.

– Познајем, ено је! – брзо одговори деспотица Љуба. – Она је и сада онако сјајна и чиста, као вазда до сада.

– Не, вараш се. Чуј ме. По њој сам вазда ценио будућност своју. Од како сам је запазио – а то је давно било – она ме није изневеравала. Бивала је све сјајнија. Пред најкрвавије битке сјала ми је све јачом светлошћу, и ја сам знао да ћу изићи победиоцем. У тешким приликама у Призрену пре четири године, кад сам видео, колико су се осилили наши противници под згодним изговором да раде противу нас једино из оданости царској заветној мисли, у тренуцима, кад је и брат ми Вукашин долазио до клонућа – она ми је звезда казивала, да ипак не ћемо подлећи.

– Тебе Бог штити, господару мој! – кликну деспотица.

– Али има – продужаваше Угљеша – неко време, како звезде у моме јату трну, бледе и нестају, па и сама моја звезда гине, тамни. А на супрот њој, ено погледај, мало даље на истоку звездано се јато множи, а сјајна једна звезда

прети да надсија моју звезду – водиљу. Она је све светлија, у колико је ова блеђа. Слутио сам, ал’ од како је пре три месеца онај чудновати испосник пророчки нагласио најезду Азијата на наше крајеве, ја више не двоумим. Ти га се сећаш, Љубо. Једне је вечери ненадно пао у Сер. Ја сам појмио његове речи. Њега је нестало; отишао је тајанствено ко што је и дошао, можда да тражи витеза, који ће га боље разумети. Али се вара. Угљешина је душа упила у се сву озбиљност његове занесењачке проповеди противу некрста. Нико га тако неће схватити. Ја у миру оштрим мач за ратне дане. Кад судба мени намењује да понесем стег у одбрани Српства, ја морам бити спреман. Ја ћу први одлучно укрстити оружје са новом силом турских завојевача. Па или ћемо ја и моји бити први победиоци или – прве жртве! Па ипак ми се чини да се сјај моје звезде претапа у светлост нове звезде нових завојевача. Знам – деспотица писну:

– Стани, заклињем те живим Богом, не даље! Одбиј сумњу, што ти душу мори. Освоји ли она, ти више немаш снаге, неће више бити ни тебе. Не, не, све је то варка ока, обмана. Немој веровати звездарским тумачењима, јер смо онда пропали. Ево – и она се лако спусти на колена – преклињем те.

– Устани, мила љубо моја – зваше је Угљеша, дижући је. – Заборави ову пошалицу моју, она није за те ни била. А ја ћу се бринути, да ти и делом докажем, да није нестало у мени снаге ни издржљивости. Заборави све то.

– Хвала господару! Али време је да ти кажем, да и ја не смећем с ума пророчке речи чудног испосника. Он рече да Азијате ти потражиш, јер је све пропало, ако они нас први нађу. Деспоте, твоја је слава допрла и до тог атонског пустињика, и он у теби гледа спас!

Кроз ноћну се тишину разлеже трубни знак један пут, два пут па онда и трећи пут, а мало после чу се звука ланаца

на покретном мосту код бедема и шкрипа кључева у великој гвозденој брави на градским вратима.

Деспотица погледа Угљешу.

– То је какав поклисар, можда чак од границе – одговори Угљеша па, пошавши са деспотицом низа степенице, које се отворене увијаху око спољне стране високе куле, као и нехотице погледа на звездано јато.

Љуба то спази, а он јој, да је преухитри, рече:

– Не бој се. Ма какве ми гласе поклисар донео, одмах ћу доћи, да ти их саопштим. Чекај ме у ложници.

* * *

После кратког времена Угљеша ступи у собу, где га је деспотица очекивала.

Он је био јако потресен и изненађен добијеним гласовима, а она му пође у сусрет.

– Глас, који ми је донео – рече јој он – ноћас гласник, није мио, није добар, далеко је од добра.

– Ипак не очајавај! – храбраше га она.

Те га се њене речи још више неугодно такоше.

Погледа је право у очи, и рече:

– Љубо, тебе се више тичу. Буди храбра!

Она се трже, пребледе, и брзо упита:

– Да није...

– Отац твој...

– Отац?

– Умро је. После толиког боловања ипак је подлегао.

Деспотица цикну, а Угљеша је изнемоглу прихвати и спусти на меко седиште.

За тим она бризну у плач.

– Љубо! – рече јој Угљеша после неког времена. – Буди храбра. Ти си изгубила оца а ја првог помагача свог. Деспотовини је тај губитак ненакнадан. У томе је и туга,

али теби, гранчици са стабла његовог, нека у томе буде и утехе.

– Ах, оче мој!

– Глас је кратак и непотпун, али у толико више тужан. Љубо, ти ћеш ми послати из Дrame што пре опширније.

– Хвала ти, господару.

– Ал' није то све. Други је глас да је – Дренопоље пало!

Туга деспотице Љубе чисто стаде. У њој плану жар све-снога честољубља, и она лаганим, али поузданим гласом рече:

– Господару, не чекај, спремај се и пођи на сусрет дужности. Ја ћу ти помоћи!....

Кад по заповести Угљешиној уђоше к њима дворанке, да, и саме плачне, теше деспотицу, Угљеша се удали, очевидно и сам потресен губитком најпоузданијег крила на граници.

– Једна са свим утрну! – рече скоро полугласно излазећи.

II

Сутра дан рано из јутра уђе у собу деспотову војвода Тома Теологита, човек лепа лика, црних мало потуљених очију, које као да сакриваху лукавство, што одаваху црте лица а особито доња вазда притегнута усна.

Угљеша га је очекивао, па га је одмах, још пре него што га је Тома могао поздравити као свога владара, дочекао:

– Звао сам те, војводо, да ти саопштим једну своју одлуку, која се тебе тиче. Дренопоље је пало. Ђесар Војихна, господар Дrame и таст наш, преминуо је. Оставио је најважнију страну моје деспотовине у часу, кад ми је његов глас, мудрост његовог ума и јунаштво срца његовог било најпотребније. Он је управљао драмским крајем готово неограничено. Ја нисам имао ни потребе ни разлога да своју превласт истичем, јер је он ипак одано вршио своју дужност. Драмска је област на граници, а Драма је предстража Серу. У Драми је остала узвишена ташта наша, ћесарица Ана, али војсци драмској ваља накнадити старога ћесара Војихну. Можеш ли се поуздати, да примиш управу над драмском војском Војихнином?

Тома Теологита се дубоко поклони:

– Светли деспоте! Заповедај и ја ћу слушати без поговора.

Угљеша седе, и руком показа Томи да и он седне, али Тома оста стојећи.

– Прилике су тешке и неповољне – продужи Угљеша.

– Тако је, деспоте. Захваљујући великом поверењу твоме, није ми непознато стање, у коме се поједини делови српске државе налазе.

Угљеша се мало намршти, а Тома брзо додаде:

– Али ја ипак налазим, да тако мора бити. Боље је, велим, да се делови спасу но да све за љубав целине иде у пропаст.

– Видиш – продужи Угљеша. – Лазар је отишао под закриље угарско, признао је врховну власт њихову. Он као господар Срема не мисли више на одржање царевине. Сениша, царев стриц, устао је у име царевине а против царевине. Богданово је војводство мало а и изложено је могућним нападајима и гусарских дружина и крсташких чета. Брат наш Вукашин први је развио заставу одржања српске превласти на југу. Није ли он у борби противу Матије Кантакузена изишао као савршени победилац? Кад је цар Сениша устао да задовољавајући своје личне прохтеве и ненасите жеље удари клин у јединство српске отпорне моћи са ових страна, није ли пред снажном одлуком и гвозденим вољом брата нам морао устукнути као побеђен и прогнат? Није ли се ваљало спремати за све случајности, које могу лако и ненадно наступити? Је ли Вукашин оклевао? За срећу наше отаџбине узео је част краљевску пре шест година онда, кад и ја деспотску. Ми бејасмо једини, који се одушевљавасмо мишљу о одржању оне снаге, коју овде на југу затекосмо. Шта је даље било, познато ти је.

Тома се лако поклони, а, Угљеша продужи:

– Радњу призренскога збора ја ни данас после пуне четири године, не могу признати. Она се противи реченој мисли, за коју се ја и брат ми заложисмо. После свега тога ми нисмо могли друкчије поступати до онако, како смо и учинили. У име мисли о јачини српској, која ће моћи дати отпора свакој најезди на ове крајеве, ја сам узео управу над

овом облашћу у своје руке, независно од царице Јелене. Што сам ја учинио у Серу, урадио је Вукашин у Прилипу.

– Снажној руци твојој стао сам тада у службу без поговора – рече Тома, пажљиво посматрајући Угљешу.

– Затекао сам много рушевина, из којих је ваљало стварати тврде бедеме и грудобране. То сам и учинио, утврдивши градове. Али је ваљало и душу овога народа умирити. Успео сам, те сам цариградскога патријарха ублажио. Он је дигао тешку анатему, која је на народ српски била бачена, кад је српска црква постала самостална са својим патријархом. И то је донело потребног душевног мира. Таман сам мислио, да је већ толико отпорне снаге прикупљено, да нас никакви догађаји не могу изненадити, а дође пад Дренопоља. Од тога часа немам мира ни толико, колико сам дотле могао имати. Савез туђих владара распао се пре, но што је ишта могао и предузети. Ми смо остављени сами себи, остављени смо да гледамо, како на очи наше расте нова сила, нова снага дивљих Азијата, Турака.

Угљеша ућута, и гледаше неко време преда се, а онда диже главу, и рече Томи:

– Теби је све ово познато боље него другима. Зато и значих тебе за заповедника драмске војске.

– А ја примам високу милост твоју – одговори Тома – у наде, да ћу је ма и накнадно заслужити.

– Добро – рече Угљеша. – Све остало остављам теби, да добро размислиш и расудиш. У Драми ће остати и даље господар ћесарица Ана. Не треба ни једне речи да ти кажем о твојем поступању према њој. Наћи ћеш увек да је, остарелу и слабу, погружену и савладану под теретом најновије жалости, ни у чем не преухитриш, што би вређало њено честољубље. Она ће, надам се, сву пажњу своју посветити обитељи својој, те ћеш у толико слободнији бити у својим

поступцима, а војском ћеш управљати само у име моје слободно и неограничено.

– Надам се, да нећу бити без вредних помагача – рече Тома.

– И ја тако мислим. Гојко, млади војвода у Драми, био је старом Војихни десна рука у многим његовом предузећу. Јуначан, смео, племенит и отворен привући ће твоју пажњу још првих дана. Стари отац његов Властоје, друг је Војихнин. Био му је саветник у ратним и државним пословима а такмац уз звуку пехара. Тамо је и Рајко, ћефалија, грађански судија, Трилиса нашег. Њега сам придао Војихни у помоћ, јер разуме војну боље но и сам законик. Он је ваљан синовац ненадмашнога витеза Момчила. На њих се све можеш ослонити као на најпоузданије стубове.

– Бићу срећан, ако и ја своме деспоту узмогнем рећи о њима то, што од деспота чујем – рече Тома притворним расположењем.

– Немој губити из вида, да Драма до скоро бејаше као засебна област. Стари је Војихна и очи склопио, не хотећи никад изрично признати зависност Дrame од Сера. Али – а тебе зато баш и шаљем – не смећи с ума ни једног тренутка велику мисао о јединству и снази нашој на југу.

– Мој се деспот неће покајати, што ме је обасуо милошћу – рече Тома.

– Драма је – продужи Угљеша – најважнија тачка целе деспотовине и то баш са оне стране, са које смо најслабији. Док је још била у пуном сјају снага византиска, Драма је била често пута најкрвавије поприште за пробу оружја српског и византиског. Данас, кад је у међусобној борби напукло или је можда и са свим већ скрхано оружје српско и грчко, Драма је један од првих и најлепших залогоја, на које је зинула гладна чељуст змаја османског, који је главу своју пренео овамо а телом и репом по Азији тражи плена

још. Данас ми и Византија имамо једног заједничког непријатеља. То треба да је водиља сваког рада и нашег и византиског. Пази добро. За падом тврдог Галипоља дошао је ето пад великог Дренопоља. За падом Пловдина и Дrame доћи ће пропаст Сера, а са њом ће се и Цариград претворити у рушевине.

– Веруј мојој искреној исповести, узвишени деспоте. Не бих се ногом макао из ових тврдих зидина, кад не бих веровао у успех посла, који ми ти повераваш. Мене моја нада не вара! – прилично убедљивим гласом и са неком свечаношћу рече Тома Теологита.

– Али мени моја слутња друкчије говори – рече Угљеша. У лицу дође тренутно блеђи, али на мах устаде:

– И деспотица ће поћи с тобом. Ићи ће на гроб свога преминулог оца. Поћи ћете још сутра у први освитак зоре. За све остало, што иде уз нови положај твој, ја ћу се бринути.

Тома Теологита три пута се дубоко поклони и пун скромности изиђе из собе Угљешине. Али чим заклопи велика врата за собом, очи му севнуше пуним изразом сујетне охолости, и он охоло изиђе из ходника на терасу, од које су се спуштале степенице у градски врт.

Угљеша остаде у соби сам.

Дуго је замишљено ходао по соби крупним корацима.

– Па ипак се руши, лагано руши! – рече полугласно.